ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ YAYINLARI

TARİHTE GÜNEY-DOĞU AVRUPA: BALKANOLOJİNİN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE SORUNLARI

SOUTH EAST EUROPE IN HISTORY: THE PAST, THE PRESENT AND THE PROBLEMS OF BALKANOLOGY

ANKARA - 1999

key's population are the descendants of migrants from Balkan countries. So that Balkan people have a great influence on the language and daily culture of Turkish people; as the Turks left their cultural heritage in the language and daily life Balkan peoples. This fact alone, is a great reason to establish and improve Balkan studies on a scholarly way. During the Roman, Byzantine and Ottoman eras, for long periods, the Balkans possessed a historical and cultural unity. The various invasions of some tribes that took place occasionally, added to the formation of a rich mosaic. Consequently, these invasions and immigrations into the area paved the way for many divisions. From time to time, conflicts among ethnic and religious groups became a serious danger. Specifically, the post-Cold- War restructuring process has been witness to the clashes that took place within the previous Federation of Yugoslavia. The genocide that the Bosnians were exposed to will be remembered as a black stain on human history. Today, Atatürk's longing and effort to establish a permanent peace in the Balkans in now better comprehended. Our wish is the immediate healing of the wounds of the disaster of this devastating four-year war, and once and for all, the establishment of peace in Bosnia Herzegovina and all of the Balkans. However, this should not be merely a pious wish for the historian. It is our responsibility to give people a clearer understanding of past events, to illuminate the present and the future, to help people learn from the past, and thus contribute to the formation of peace, brotherhood, and stability so that future generations take over a better world.

The aim of the symposium is to focus on the multi-dimensional research on the Balkans, and to provide an environment of discussion. Moreover, we aim to present new methodological proposals of historians for the evaluation of our colleagues, within the framework of "Balkanology"

Distinguished historians from Romania, Greece, England, the Netherlands, and the United States are contributing to our symposium, which will consist of three sessions. Our distinguished colleagues will be engaging in discussions around three main topics:

1. "The Methodological Problems of Bakanology and Sources"

2. "Economic, Social and Cultural Developments in the Balkans"

3. "The actual Problems of the Balkans". Each of our colleagues will be presenting papers in their groups according to their personal subject of interest and specialization. I would like to express my wish that their studies be most fruitful.

And I would like to take this opportunity, one more time, to present my deepest regards to His Excellency and to our distinguished guests.

OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLAR TARİHİ ÜZERİNDE YENİ ARAŞTIRMALAR*

Halil İNALCIK

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin ilk öğrencilerinden olduğum için, Fakültenin kuruluşu üzerinde anılarımı kısaca anlatarak bu konuşmaya başlamak isterim. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Atatürk'ün eseridir. Atatürk, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Türkiye Milli Devletini kurmak için, burada yaşayan insanları milli bilinçle birleştirmek, kaynaştırmak için tarihe yönelmiştir. Bir taraftan, Anadolu'da siyasi birliği sağlamış olan en eski devlet olarak Hitit devleti tarihini aydınlatmak için arkeolojik kazılar yaptırırken, öbür yandan Türklüğün Ana Yurdu Orta Asya tarihi üzerinde derin araştırmalara yönelmiş, değerli Türk uzmanlarıyla birlikte Türk tarih tezi adıyla bir teori oluşturmuştur. Fakat bununla yetinmeyerek pozitif düşünceli büyük önder, teoriyi ilmi temellere oturtmak için 1930'da Türk Tarih Kurumu'nu ve 1935'de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesini kurmuştur. O, bu kurumlarda, ön Asya tarihi, dilleri, arkeolojisi ve antropolojisi üzerinde en yetkili otoriteleri toplamaya çalıştı. Aynı zamanda, Anadolu Türklüğünün kökenini eski çağlara götürmek tarih tezinin başlıca öğelerinden biri olduğu için, Anadolu Türk tarihini Malazgirt'ten veya Osmanlı devletinden başlatmıyor, ilmi çalışmaları eski çağlarda Orta Asya uygarlığı ve göçler konusu üzerinde yoğunlaştırıyor, DTCF'de Osmanlı tarihi ile birlikte eski Türk tarihi üzerinde araştırmaları derinleştirmek için, sinoloji, indoloji ve hungaroloji kürsülerini kuruyordu. Böylece, DTCF Atatürk'ün milli tarih tezinin ilmi temellerini araştırıp öğretmek üzere, dünyanın hiç bir yerinde eşi olmayan, eski deyimle "nev'i şahsına munhasır" bir ilim kurumu olarak doğmuş oldu.

DTCF, Atatürk'ün yakın ilgisiyle, büyük bir özenle kurulmuştur. O zaman Almanya'dan Hitler'den kaçan Alman profesörleri E. Landsberger, H. Güterbock, A. von Gabain, Walther Ruben gibi tanınmış bilim adamları bu kürsülerin başına getirildi. Almanya'da arkeoloji, hititoloji ve tarih doktorası yapmış gençler, yeni fakülteye doçent olarak çağrıldı,

* Bu bildiriye temel olan makale: H. İnalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen*, IX; ve H.İ., "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, IV.

bunlar arasında Ekrem Akurgal, Sedat Alp, Bekir Sıtkı Baykal'ı anmak isterim. Fakültenin seminer kütüphaneleri, başlangıçtan beri, seçme uzmanlık kitaplarının bulunduğu değerli inceleme merkezleri halinde örgütlendi. Yeni fakültenin öğrencilerini özenle seçmek için Ankara ve İstanbul'da yüzlerce adayın katıldığı sınavlar yapıldı ve kırk öğrenci yatılı öğrenci olarak seçilip, bugünkü Vakıflar Genel Müdürlüğü binasına yerleştirildi. Bu kırk kişi içinden Tahsin Özgüç, Kemal Balkan, Emin Bilgiç, Nermin Erdentuğ gibi ilerinin seçkin ilim adamları çıkacaktır. Onlar, Atatürk'ün büyük önem verdiği milli kültür savaşının ve milletleşmenin erleri oldukları bilinciyle, canla başla çalıştılar; tarih ve filoloji alanlarında bugün ilim dünyasında saygın yer alan uzmanlar olarak yetiştiler. Atatürk, zaman zaman Fakülteyi ziyaret eder, gelişmeleri yakından izlerdi. DTCF Ankara Üniversitesinin bir nüvesi olarak işte bu şekilde kuruldu. Bu fakülte, Ata'nın, akılcılığa ve ilme hayatta en üst yeri veren temel felsefesine hizmet amacı ile kurulmuş yeni Türkiye'nin temel taşlarından biridir. Kuşkusuz, geçen elli yıl, onun bu hedefe sadık kaldığına ve hakkıyla hizmet ettiğine tanık olmuştur.

Şimdi, izninizle, sempozyumun bana belirlediği konu, yeni araştırmalar ışığı altında Balkan tarihi üzerinde konuşmama başlamak isterim.

Balkanlar ve Anadolu, Boğazlar ekseninde, 330 tarihinde Konstantinopolis'in kuruluşundan 1919'a kadar hemen hemen 1600 yıl, kesintisiz, iki imparatorluk, Doğu-Roma ve Osmanlı İmparatorluklarının idaresi altında bir siyasi bütün olarak birleşmiştir. İstanbul, daima bu iki kıtanın siyasi ve kültürel merkezi olmuştur. Bu 1600 yıl içinde adeta doğal bir karakter kazanmış bu siyasi birliği tehdit eden gelişmeler, Batı'da Tuna ötesinden gelen Avrasya kavimlerinin, daha sonra Orta Avrupa'da yükselen güçlü devletlerin, Macaristan ve Habsburgların tehditlerine karşı koymak zorunda kalmış; Doğu'da, Anadolu'da ise başlıca İran ve Irak'ta kurulan imparotorluklarla çetin mücadeleler gerekmiş, nihayet üçüncü bir tehdit, Akdeniz üzerinden özellikle Haçlılar döneminde kendini göstermiştir. Bu tehditleri bertaraf etmek için Bizans ve Osmanlı devletleri, Balkanlar ve Anadolu ötesinde güven bölgeleri kurmak zorunda kalmışlar; bir taraftan Orta Avrupa'ya, öbür yandan Doğu Anadolu ve Kafkaslara, Irak ve Suriye'ye hakimiyetlerini yaymışlar, Akdeniz'de güçlü donanmalar meydana getirerek deniz egemenliğini ellerinde tutmaya önem vermişlerdir. Boğazlar ekseninde Balkanlar ve Anadolu'da 1600 yıl sürmüş olan bu siyasi birliği, Fransız tarihçisi M. Lhéritier, tarihte en sürekli tarihi geopolitik bölgelerden biri olarak tanımlamaktadır. Bu birlik, Bizans imparatorluğu döneminde, 1204'de Haçlıların İstanbul'u zaptetmeleri sonucunda dağılmış, İmparatorluk parçalanarak Katolik Latin milletlerin egemenliği altına düşmüştür. Bu dönem sonucunda Batı Anadolu'da Türkmen beylikleri kurulmuş ve sonunda bu devletlerden biri, Bithynia'da kurulan Osmanlı beyliği, gaza ideolojisiyle Selçuklu Anadolusunun yüksek kültür mirasını kaynaştırarak bir yüzyıl içinde Tuna'dan Fırat'a kadar Anadolu'yu ve Balkanlar'ı bir kez daha birleştirmiştir. 1394, 1411, 1422 kuşatmalarından sonra nihayet, 1453'de, Fatih Sultan Mehmed bu siyasi birliğin doğal merkezi olan İstanbul'u fethederek doğu Roma İmparatorluğunu yeni bir ruh ve kılıfta yeniden diriltmiştir. İstanbul fâtihi, bilinçli olarak bir İslam sultanı, bir Türk hakanı olduğu kadar Doğu Roma İmparatorlarının vârisi olduğunu ilân etmiş, Sultan ve Hakan ünvanları yanına Kayser-i Rum ünvanını eklemiştir.

Fâtih, Yıldırım Bayezid'in başarısızlıkla sonuçlanan ilk imparatorluk girişiminden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu 500 yıl sürecek temel kurumlarıyla yaratmış, büyük İmparatorluk kurucusudur. Fâtih üzerinde yarım yüzyıla uzayan araştırmalarımız, onun Osmanlı kanunlarını kodifiye ederek, imparatorluğunu nasıl örgütlediğini, harab bir halde ele geçen İstanbul'u her türlü alt-yapıyla nasıl görkemli bir imparatorluk merkezi olarak yeniden yarattığını göstermiştir. O, Tuna'dan Fırat'a kadar yerli hanedanları ortadan kaldırarak, merkeziyetçi, güçlü bir imparatorluk kurmuş ve hükümdar kişiliğinde mutlak Osmanlı padişahı örneğini yaratmıştır. Yeni araştırmalar, bir Alman tarihçinin, Franz Babinger'in, onu dünya egemenliğine göz dikmiş bir maceracı olarak tanıtan yanlışlarla dolu yorumunun geçersizliğini ortaya koymuştur.

Fâtih dönemi üzerinde arşivlerimizde iki koleksiyon bu dönemin aydınlanması için en temelli kaynaklarımızdır. Bu kaynaklardan birincisi, Fâtih döneminde sancakların nüfus ve vergi kaynaklarını saptayan Defter-i Hakanîlerdir. İkincisi, 1460 tarihlerine kadar inen Bursa mahkeme sicilleridir. O döneme ait bol miktarda kitabe, vakfiye, seyyahların gözlemleri ve tabii İtalyan arşivleri bu iki ana kaynağı tamamlayacak nitelikte kaynaklardır. Babinger, bugün batı dillerine çevrilmiş popüler eserinde bu ana kaynakları, yani Osmanlı Türk arşiv malzemesini kullanamamıştır. Bu sebeple, İmparatorluğun gerçekten kuruluş dönemi sayılan Fâtih dönemi tarihini, bu ana kaynakları kullanarak yeni baştan yazmak gerekir. Bizim 1950'lerden beri bu doğrultuda yaptığımız incelemeler, özellikle Balkan tarihi üzerinde şu gerçekleri ortaya koymuştur. İlkin, Osmanlı yayılışında kılıç kadar, belki ondan da ziyade, *istimâlet* politikası denilen bir uzlaşıcı politika temel bir faktör olarak hesaba katılmalıdır. Osmanlı kaynaklarında siyasi bir terim olarak kullanılan istimalet, kendine meylettirme, kendi tarafına kazanma anlamına gelir ve Kuran'da *te'lîf'u'l-kulûb*, yani gönülleri uzlaştırma kelâmıyla aynı anlamdadır. Osmanlı sultanları, bir memleketi kendi ülkelerine ilhak etmeden önce başlıca iki yöntemle hareket ederlerdi. Bir taraftan, uç dedikleri serhad bölgelerinden uç beylerinin önderliğinde yapılan gaza akınlarıyla, hudut ötesi halkını yıldırırlar, direnme gücünü kırarlar, sonra o devlet veya halkı istimalet yoluyla kendilerine yaklaştırırlardı. Bu sonuncu politikayı, Osmanlı sultanları, can-mal garantisi veren yeminle teyit edilmiş *ahidname* denilen teminat ile uygularlardı. Kısaca şöyle demek isterlerdi: Osmanlı sultanının egemenliğini tanırsanız, canınız, malınız ve dini hürriyetleriniz teminat altına alınacaktır, bunu yeminle taahhüt ederiz. Bu gibi vaadler, memleket bü-

yüklerine, şehir ve kiliselere verilen ahidnamelerle sağlanmış olurdu. Bu arada kilise ve manastır rahiplerine verilen ahidname tipi vesikalar, halk üzerinde gerçek nüfuz sahibi olan bu din adamları vasıtasıyla halka güven ve istimalet sağlardı. Çoğu zaman Sultan'ın yeminiyle teyit edilmiş olan bu taahhütler harfi harfine yerine getirilir, böylece sınır ötesinde ahali üzerinde etkin bir propoganda yapılmış olurdu.

Şurasını ayrıca belirtmek lâzımdır ki, Osmanlılar bu gibi can ve mal garantilerini ve evvelce edinilmiş imtiyazların devamını vaad eden ahidnameleri, aynı zamanda Balkanlarda askeri sınıflara da teşmil etmişlerdir. İlk ağızda, yerli küçük hanedanlar, senyörler, hatta Bizans imparatorları ve Balkanlı krallar, benzeri ahidnamelerle Osmanlı sultanına vasal olarak bağlanmıştır. Bu hanedanlar, vasallık koşullarını yerine getirmediği veya düşmana yardımcı oldukları zaman, bertaraf edilir, fakat onlara tâbi olan yerli askeri sınıf mensuplarının eski imtiyaz ve tasarrufları, yeni idare tarafından tanınırdı. Böylece, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan'da yerli askeri sınıftan Osmanlıya sadık kalmış unsurlar Osmanlı askeri kadrolarına alınır, onların fetih-öncesi dönemde tasarruf ettikleri pronoia ve baştina'ları Osmanlı idaresinde kendilerine timar olarak verilirdi. Başka deyimle, yerli askeri sınıf bu yolla Osmanlı askeri kadrolarına alınmış olurdu. Bu da istimalet politikasının, idarece askeri sınıflara teşmili anlamına gelmektedir. Böylece, feth edilmemiş bölgelerin askeri sınıfları bu gibi garantilerle Osmanlı egemenliği altına girmeye teşvik olunurdu. Bu biçimde Osmanlı askeri kadrolarına girmiş olan yerli elemanlar, birçok sancaklarda Hristiyan dininde timar erleri olarak 15. yüzyıl tahrir defterlerinde sık sık rastlanmaktadır. "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna" adlı yazımda, Balkanlarda bu gibi Hristiyan timar erlerini saptamaya çalıştım. Buna karşı Bizans ve Balkan devletleri döneminde stratiot, voynuk, martalos ve eflak adı altında bilinen köylü askerler de, eski kadrolarında Osmanlı hizmetine alınmıştır. Öyle görülüyor ki, Osmanlı Yaya, Müsellem ve Yörük teşkilatlarında gördüğümüz ocak sisteminin kökeni de, bu gibi grupların tâbi olduğu eski bir teşkilâttan gelmektedir. Osmanlı ordusunda yerli Hristiyan askerlerin sayısı o kadar çoktu ki, Timur, Yıldırım Bayezid'i suçlamak için "sen Müslümünlara karşı kâfir askeriyle karşı çıkıyorsun" demek fırsatını bulmuştur. Balkanlarda yerli aristokrasinin, askerlerin ve askeri teşkilâtın Osmanlı döneminde devamı, tahrir defterlerinin ortaya koyduğu inkâr edilmez bir gerçektir. Hatta denilebilir ki, Osmanlı fethi, bir çok bakımdan, Balkanlarda ve Anadolu'da, yerli sınıflar için, sadece bir hanedan değişikliğinden ibaret görünmektedir. Bu olgu, Osmanlı egemenliğinin gerçek niteliğinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı egemenliği, çeşitli halklar için ortak bir ideoloji, ortak bir din veya kültür temsil etmiyor ve temsil etmek de istemiyordu. Egemenlik, bütün bu farklı gruplar üzerinde gerilmiş tarafsız bir şemsiyeden ibaretti. Bu sebepten, İslâm'ın ilk yayılış dönemlerinde olduğu gibi, Osmanlı fütuhatı hızla yayılma imkânı bul-

[illegible] Osmanlı egemenliği, Sultan'ın yüksek siyasi otoritesinin tanınması ve belli kanunlarla saptanmış vergilerin ödenmesi ötesinde millî veya dinî bir amaç gütmüyordu. Osmanlı kanunlarının temel prensibi, fetih öncesinde halkla yerli beyler ve senyörler arasında kurulmuş olan tâbilik koşullarını bertaraf etmek, özellikle köylü üzerindeki angaryaları kaldırmak olmuştur. Herhalde Osmanlı devleti, devlet olarak bir İslâmlaştırma ve Türkleştirme politikası gütmemiştir. Bunun aksi iddialar, Balkan tarihçilerinin, yahut Osmanlı arşivlerine girmemiş olan Batı tarihçilerinin duygusal yaklaşımları sonucu, yaygın hale gelmiş yanılgılardan ibarettir.

Osmanlı fethinde istimâlet politikasının ilk aşamada yerli hanedanları haraçgüzar vassallar haline getirdiği olgusuna yukarıda değinmiştik. Bu dönemde Osmanlı uç beyleri, bu tâbi voyvoda veya krallar üzerinde sürekli kontrol yapar, sultan'ın söz verdiği himaye politikasına sadık kalarak, onlara karşı gaza akınlarını durdururlardı. Fakat onların düşmanla herhangi bir işbirliği halinde, gaza akınları yeniden başlardı. Osmanlı sultanı, haracgüzar voyvoda ve prenslerin sadakatini garanti altına almak için, çocuklarını saraylarında rehin olarak tutarlar ve zamanı gelince bu yarı Osmanlılaşmış prensleri ve senyör çocuklarını babaları yerine gönderirlerdi. Haraçgüzarlık politikası da, istimâlet politikasının başka bir şekli, ilk aşaması gibi görünmektedir. Unutmamalıdır ki, Anadolu ve Balkanlarda merkezi devletlerin çözülmesi sonucunda ortaya çıkmış birbirine rakip birçok hanedanlar vardı ve Osmanlı sultanları bunları egemenlik altına sokmak için aralarındaki rekabetten hayli istifade etmişlerdir. Keza, bu haraçgüzarlık döneminde osmanlılar, kendi ordularında hizmet eden yardımcı askerleri kullanarak onları yavaş yavaş kendilerine bağlama imkânı bulmuşlardır.

Gerek istimâlet gerek haraçgüzarlık politikası, yerli halkı ve askeri sınıfları, uzun bir direnmeye mecbur bırakmadan yavaş yavaş, adım adım osmanlı sistemi içine alıp benimseme sürecini gerçekleştirmekte idi. Son aşama, yukarıda belirttiğimiz gibi, haraçgüzar devletin ülkesinin doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına alınmasıyla noktalanmakta idi. Doğrudan doğruya Osmanlı idaresinin yerleşmesi ne anlamdadır, şimdi bunu açıklamaya çalışalım.

Osmanlılar, bir ülkeyi ilhak etmeye karar verdikleri zaman, idarisiyasi otoriteyi temsil eden bir sancak beyi ve Osmanlı kanunlarını ve adalet mekanizmasını temsil eden bir kadı tayin ederlerdi. Osmanlı idaresi, Kanun-i Osmanî denilen belli bir rejimin uygulanmasını temsil etmektedir. Bu rejim, kesir ifadesini sancak kanunnamelerinde almıştır. Osmanlı rejimi; tarım topraklarının miri arazi rejimine tâbi olması, tarım üretiminin ve vergilemenin çift-hane sistemi denilen bir sistem altına alınması ve nihayet timar sisteminin uygulanması demektir. Çift-hane sistemi, bütün Osmanlı sosyal-siyasi sisteminin temelidir. Bu gerçeği otuz

yıldan beri çeşitli yazılarımda açıklamaya çalıştımsa da, henüz anlaşılmamıştır. Kısaca, çift-hane sistemi köylü aile emeğine dayanan küçük aile çiftliklerinin, tarım ekonomisinin temel kurumu halinde uygulanması anlamındadır. Bütün Osmanlı kanunnameleri ve bürokratik önlemler, bu temel tarımsal-sosyal sistemin sürdürülmesi amacına yönelmiştir. Osmanlı tahrir sistemi bu rejimin gerçekleştirilmesi için uygulanan bir yöntemden ibarettir. Başka deyimle, bu rejim, köylü üretim birliklerini, yani haneyi ve tarım üretimi aile çiftliğini miri arazi rejimi altında doğrudan doğruya devlet kontrolu altına sokan, böylece merkezi-mutlak imparatorluk idealini gerçekleştirmeye yönelen bir rejimdir. Kayda değer ki, Osmanlının vâris olduğu Bizans imparatorluğunun parlak dönemlerinde de tamamiyle buna benzer bir rejim hakimdi. Merkeziyetçi bürokrasi, köylü aile ünitelerini sürdürmeyi bir esas politika olarak uygulamaktaydı. Bizans'ın dağılma devrinde, köylüler ve toprak yerel üst sınıfların, askeri asil sınıfın ve kilisenin eline geçmiş bulunuyordu. Osmanlı rejiminin gelişi, bir anlamda, kırsal sektörde bu geleneksel imparatorluk rejiminin yeniden dirilişi olarak görülebilir. Bir kelimeyle biz, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarını birer köylü imparatorluğu olarak vasıflandırabiliriz. Özetle, Kanun-i Osmanî, Osmanlı sultanlarının mutlak-merkeziyetçi siteminde, köylüyü ve toprağı devlet kontrolu altına alan ve onu yerel sömürmelere karşı koruyan bir rejim olarak gelmiştir.

Şu gerçeği de burada belirtmek gerekir. Osmanlılar, bir ülkeyi ilhak ettikten sonra da kendi rejimlerini, Kanun-i Osmanî'yi birdenbire, zorla uygulamaktan kaçınmışlar, yeni fethedilen bölgede hoşnutsuzluk yaratmaktan ve dirence sebep olmaktan kaçınmışlardır. Bu politikanın gereği olarak, ilk dönemde, Osmanlı idaresi, halkın alıştığı kanunları ve vergileri hemen kaldırmamış, belli bir zaman içinde halkın arzusunu gözönünde tutarak Kanun-i Osmanî'yi uygulamıştır. Kanun-i Osmanî başlıca yerel angaryaları ve tâbilikleri kaldırdığı için köylü halkı daima Kanun-i Osmanî'yi seçmiştir. Bunu meselâ, Kıbrıs'ta açıkça görmekteyiz. Osmanlılar, Latinlerin egemenliği döneminde haftada iki gün feodal senyör için angarya çalışan Rum köylüleri, fetihten hemen sonra bu angaryadan kurtarmış; böylece, Kıbrıs fethinde yerli Rumlar, Venediklilerle işbirliği yapmaktan kaçınmışlardır. Kıbrıs'taki bu durum, Osmanlı istimâlet politikasının çarpıcı örneklerinden biridir. Bu arada, başvergisini göz önüne alalım. Osmanlılar, kişisel bir başvergisi olan İslâmî cizyeyi Balkanlarda kişi başına değil, hane başına uygulamışlardır. Zira, Osmanlıdan önceki rejimlerde başvergisi hane başına alınmaktaydı. Bu misâl, istimâlet politikasının doğrudan doğruya Osmanlı idaresi yerleştikten sonra da uygulandığını gösteren açık bir misâldir. Doğal olarak, Osmanlı egemenliğinin Balkanlarda yayılması ve yerleşmesi, başka faktörlerin de bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bundan önce, Osmanlıların Balkan halkını kendine çekmek için izlediği uzlaşıcı, hoşgörülü ve köylüyü himayeye yönelmiş politikasını inceledik. Fakat imparatorluğu kurmak için bu yeterli değildi. Osmanlıların Balkanlarda yayılmasına karşı duran, aynı bölgede ekonomik ve askeri üstünlük kurmak isteyen Balkan-dışı büyük güçler, özellikle güçlü Macar krallığı ve denizde Venedik vardı. Osmanlı, Balkanlar için bu Balkan-dışı güçlerle iki yüzyıl sürekli mücadele halinde olmuştur. Balkanlarda, Sırp Stefan Duşan'ın imparatorluğu, 1354'de onun ölümüyle parçalandığı zaman, Osmanlı fütühatı için zemin hazırdı. Duşan'ın imparatorluğu küçük devletlere bölünmüş idi. Osmanlılar, bu küçük devletleri kolaylıkla egemenlikleri altına aldılar. Son Sırp direnmesi 1389'da Kosova'da kırılmıştır. Osmanlı savaş teknolojisi ve strateji üstünlüğü, İmparatorluğun kuruluşunda temel faktörlerden biri olduğu için istimâlet politikasıyla birlikte dikkatle incelemek gerekir. Burada bu konuya girmiyoruz.

Yalnız başka önemli bir konuya, Balkanlarda İslâmiyetin yayılışı konusuna kısaca dokunmama izin vermenizi isterim. Araştırmacılar, Balkanlı Müslümanları iki ayrı kategoride araştırmak gerektiğini vurgularlar. Anadolu'dan Balkanlar'a geçip yerleşen Müslüman Türkler bir yanda, Balkanların yerli halkından olup, İslâmiyeti seçmiş olan Müslüman grupları öbür yanda bu iki kategoriyi oluştururlar. Hemen belirtmeliyiz ki, bu iki konuda yapılan araştırmalar henüz başlangıçtadır. Yine Osmanlı belge kolleksiyonları, özellikle tahrir defterleri, cizye sayımları ve avârız defterleri bu bakımdan sağlıklı sonuçlara varmak için en önemli belgeleri vermektedir. II. Bayezid dönemine ait cizye defterleri Nikolaj Todorov ve Ömer Lûtfi Barkan tarafından araştırılmıştır.

Bu sayım tahrirleri 1487-1491 arasında Rumeli'de yalnız 258 gayrimüslimin İslâmiyeti seçtiğini ortaya koymaktadır. Buna karşı tahrir defterleri konu üzerinde beklenmedik bazı ayrıntılar da vermektedir. Ömer Lûtfi Barkan, 16. yüzyılın ilkyarısına ait defterlere göre, Rumeli'de gayrimüslim ve müslim nüfusu hane hesabıyla hesaplamış ve bir haritaya geçirmiştir. Bu haritaya baktığımız zaman ilk göze çarpan nokta, Vardar hattı doğusunda Müslümanların çoğunluğu oluşturduğudur. Bu olay, sadece Osmanlı devletinin, yeni fetihleri ana yolllar boyunca güvenlik altına almak için Rumeli'ye sürgün usûlüyle zorla geçirdiği yörüklerin yerleşmesi olayıyla açıklanamaz. Büyük ölçüde bir yerleşme, kuşkusuz, Anadolu'dan kendiliğinden gönüllü gelen kitlelerin yerleşmesiyle açıklanabilir. Bu olayın arkasındaki ana faktör, 13. yüzyılda Batı Anadolu'da çok yoğun bir Türkmen yerleşmesi ve bunun doğurduğu nüfus baskısı olmalıdır. Osmanlı fetihleri, bu halkın 14. yüzyılda doğu Rumeli'ye yoğun bir şekilde taşması biçiminde açıklanabilir. Daha sonraki yüzyıllarda tahrir defterlerinde bu bölgede yoğun Yörük gruplarını ve onların yerleşimiyle ortaya çıkan pek çok köy ve kasabayı tesbit etmekteyiz. Fetih öncesinden gelen Bulgar köyleriyle Yörük köyleri tahrir defterlerine göre açık bir şekilde ayırt edilebilmektedir. Bulgar köyleri, büyük zengin kalabalık köylerdir ve bu köylerdeki Müslümanlar çoğu zaman nev-Müslim adıyla gösterilen küçük bir grup oluşturmaktadır. Açıkça, bu köylerde

İslâmlaşma çok kısıtlı bir ölçüde görünmektedir. Buna karşın, genellikle küçük ve nisbeten fakir yörük köylerinde nüfusun tamamı müslümandır ve baba adları daima Türk Müslüman adlarıdır. Doğu Rumeli'de temel soru, bir yandan Yörük göçü ve yerleşiminin boyutunu, öbür yandan Bulgarlar arasında İslâmlaşmanın derecesini saptamaktır. Doğu Rumeli'deki bu durum karşısında, yukarıda belirlediğimiz hattın batısında Yörük yerleşimleri kısıtlıdır.

Yukarıda, cizye defterlerine göre, 15. yüzyıl sonlarında İslâmlaşmanın çok kısıtlı olduğunu müşahade ettik. Yerli halkın İslâmlaşması başlıca Rodop bölgesi, Arnavutluk ve Bosna'da yoğun bir biçimde gelişmişti. Bu bölgedeki müslüman halkın ana dili Türkçe değildir. Bu İslâmlaşma süreci için Osmanlı Arşiv kaynaklarının ortaya koyduğu gerçek şudur: İslâmlaşma, kesinlikle devletin zoruyla gelişmiş bir süreç değildir. İslâmlaşma uzun bir zaman içinde sosyal, ekonomik faktörlerin etkisi altında tedricen gerçekleşmiştir. Bunu Osmanlı egemenliğinin ilk üç yüzyılı için kesin biçimde söyleyebilmekteyiz. Fakat son 300 yılda Rumeli'de neler olmuştur, bu alanda henüz esaslı araştırmalar yapılmamıştır. Bir hipotez olarak, bu yüzyıllarda cizye vergisinin ziyadesiyle artışı ve başlangıçtaki istimâlet politikasına aykırı düşen tutumların ortaya çıkması İslâmlaşmaların nedeni olarak ileri sürülmektedir. Bu son 300 yılda İslâmlaşmanın yoğun olduğu üç bölge halkının tâbi oldukları bazı özel koşullar İslâmlaşmayı açıklar niteliktedir. Rodop dağlık bölgesinde, Arnavutluk'ta ve Bosna sınır bölgesindeki fakir dağlı halk, Osmanlı idaresi tarafından geniş ölçüde askeri hizmette kullanılmışlardır. Bunlar, tüfek kullanan ve 50 veya 100 kişilik bölükler halinde bir bayrak etrafında organize edilmiş ücretli asker grupları olup 16. yüzyıl Anadolu'sundaki sekban ve saruca bölüklerine yakından benzerlik gösterir. Bu ücretli askerler yanında, yukarıda işaret ettik ki, Eflaklar, yani Vlah denilen Hristiyan Balkan göçebe halkı, fetih öncesinde ocak sistemine göre örgütlenmiş öteki gruplar, stratiyot veya voynuk köylü askerler vardı. Bunlar, Osmanlı döneminde devletin askeri kadrolarına ilhak edilmişti. Ocak sistemi içindeki bu halk da, yine aynı dağlık bölgelerde yoğun bir şekilde bulunmakta idi. Osmanlı seferlerinde Türk askeriyle sıkı ilişki içinde bulunan bu gruplar arasında, yine sosyal bir süreç sonucu olarak, İslâmlaşmanın doğal bir olay biçiminde geliştiği âşikârdır. İslâmlaşma ve Anadolu'dan göç sonucu olarak Balkanlarda İslâm nüfusunun oldukça yüksek bir düzeye ulaştığına kuşku yoktur. Müslüman nüfus, daha sonraki yüzyıllarda salgın hastalıklar kırılmış ve özellikle 19. yüzyılda Rus istilâları sonucu olarak, Anadolu'ya kitle halinde göçmeye başlamıştır. Göçün, Tuna boylarından başlayarak Meriç vadisine kadar 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılda Balkan harpleri sonucunda bir kitle göçü halini aldığını herkes biliyor. Bunun son bir örneğini yakın zamanlarda Bulgaristan'dan gelen büyük göç hareketi izlemiştir. 1894 Osmanlı sayımına göre o tarihte Balkanlarda yaşamakta olan Müslüman halk şu şekilde gösterilmiştir.

1894 Osmanlı Sayımına Göre Nüfus
(K. Karpat, s. 155)*

Vilâyet	Müslüman	Yunanlı	Ermeni	Bulgar	Yahudi
Edirne	434.366	267.220	16.642	102.245	13.721
Manastır	630.000	228.121	29	-	5.072
Yanya	235.948	286.294	-	-	3.677
İşkodra	330.728	5.913	-	-	2.797 (Katolik)
Girit	74.150	175.000	500	-	200
Adalar	30.809	226.590	83	2	2.956
Çatalca	18.701	35.848	585	5.586	966
Selânik	463.000	277.000	1.257	223.000	37.206 (2.311 Katolik)
Kosova	419.390	29.393	-	274.826	1.706 (5.588 Lâtin)

Bu sayımda Müslüman nüfus Edirne, Manastır, İşkodra, Selânik ve Kosova bölgelerinde çoğunluktadır. Etnik Türk Müslüman nüfus ayrıca gösterilmemiştir.

Yerlerinden, yurtlarından acımasızca göçe zorlanan Rumeli Türkleri ve Müslümanlarının bu acı alınyazısı, tarihçiye şu gerçeği açıklamaktadır. Ayrı ayrı halkları, dinleri ve kültürleri koruyucu geniş kadrosu içinde toplayan ve bir çeşit commonwealth karakteri taşıyan Osmanlı rejimi yerine millî devletler gelince, Balkanlar birbirini boğazlayan bağnazlıklara sahne olmuştur.